

SCHULTHEISZ EMIL: ACADEMIA MOLLERIANA

Moller Károly Ottó működése és iskolája

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVII. század közepén Angliából kiinduló racionalizmus, amely Európa protestáns egyetemein a századforduló idején virágzott fel, furcsa ellentétben állott az akkor egyre nagyobb tért hódító pietizmussal. Ez az ellentét végül nem is terméketlen kompromisszumban oldódott: a vallásos színezet biztosította a tudományok szabad szárnyalását. A teológia tekintélye nem tudta ugyan meggátolni az orvostudomány fejlődését, de kétségkívül befolyásolta a barokk kor orvosait.

Feltűnő, hogy a XVII. század végének és a XVIII. század első évtizedének milyen sok kiváló tudósa hangoztatja természettudományos munkájában a lélek halhatatlanságát, és vallja magát buzgón vallásosnak olyan tudományos kérdésekben is, amelyeknek a valláshoz semmi köze. Úgy tűnik, Giordano Bruno tűzhalálának lángja még világít, Galilei sorsa nem merült feledésbe. Még mindig veszélyes lehetett a teljesen szabadon nyilvánított vélemény. Boerhaave-nek abba kellett hagynia a teológiát – a medicina nagy szerencséjére –, mert Spinoza titkos követője volt. A vallásos forma sem tudja azonban áthidalni a természettudományok, a medicina és a metafizika között egyre mélyülő szakadékot. Ez az ellentmondásokban gazdag kor az orvostudomány fejlődésének igen fontos szakasza, hiszen ez az időszak jelenti a klasszikus klinikai orvostan kezdetét. A barokk medicina nagy alakjai Boerhaave, Stahl, Hoffmann, Haller mellett számos, talán kevésbé eredeti, mégis átütő egyéniségű orvossal találkozunk, akiknek életműve minden bizonnyal formálta a kor orvostudományát és orvosi életét.

Hazánkban ilyen európai hírű orvos Moller Károly Ottó. Pozsonyban született 1670. január 16-án¹ régi felvidéki családból. A fiatal gimnazista nagybátyja, Moller Vilmos Dániel (született Pozsonyban, 1642-ben) ez időben a fizika és történelem professzora az altdorfi egyetemen. Az ő felszólítására iratkozik be 1692-ben Altdorfban az orvosi fakultásra. Szorgalmára jellemző, hogy már 1694-ben publikál. Nyilvánvaló a tudós nagybácsi jótekonny befolyása. Négyévi studium után, 1696-ban 'De divino in medicina' című disszertációjával orvosdoktorrá promoveál.

Hazatérve, Pozsonyban települ le gyakorló orvosként. 1702-ben kötött házassága után Besztercebányára költözik, ahol 1703-ban II. Rákóczi Ferenc szolgálatába lép. Rákóczi főhadiszállásán működött másik híres orvosa, az ugyancsak besztercebányai Lang Ferenc. Moller érdemei a szabadságharcban nyilván nem csekélyek, mert Hellenbach báró orvosdoktor javaslatára Rákóczi tábori főorvosi címmel tünteti ki. Orvosi híre gyorsan terjed. Mint Weszprémi nem sokkal később írja: „...oly nagy hírnévre tett szert, hogy ennek az áldatlan kilencéves háborúnak az elmúltával sokáig jóformán Moller végezte a mágns családok gyógykezelését és egyedül tőle kértek tanácsot...”.

A háborús idők sok orvosi tapasztalat szerzésére adtak lehetőséget, de az irodalmi működésnek kevésbé kedveztek. Mégis, még 1706-ban, tehát tábori orvosi szolgálata idején egy könyvecske jelent meg tollából: 'Carl Otto Mollers Med. Doct. und Practici zu Neusohl in Ungarn Observationes sonderbarer durch die Essentiam Dulcem daselbst geschehener Curen'.² 1710-ben írta meg egyik legérdekesebb és feltétlenül legnépszerűbb könyvét. A 'Consilium medicum de curanda Peste preservationibus'³ előbb csak kéziratban forgott főrangú páciensei körében. Három évtizeddel később, 1739-ben Torkos Justus János németül adta ki Pozsonyban. Másik tanítványa, Perlitz Dániel 1740-ben magyarul jelentette meg Budán. Ebben a sokak által olvasott pestis értekezésben szerzője minden természettudományos felkészültsége és törekvése mellett nem zárkozhat el a „prophylaxis theologica” említésétől. Ennek a vallásos árnyalatnak azonban van egy gyakorlatilag pozitív oldala is: teológiai érveket hoz fel a járvány elől való menekülés, illetve elzárkózás szükségességére és az emberek ahhoz való jogára. Ami a pestis gyógyszeres kezelését illeti, van a könyvben egy igen bölcs megállapítás: „Mindnyájan, valakik pestises emberek közül forgolattanak, azt bizonyítják, hogy mennél kevesebb és temperatusabb orvosságokkal éltenek, annál szerencsésebben szabadultanak meg.” Elítéli a hánytatót, hashajtást és érvágást is. Ebben eltér a kor nagy pestisorvosaitól, Sydenhamtól, Sorbaith-tól stb., mert – mint írja – a magyarok alkata erre nem alkalmas.

A szatmári béke után kezdi meg igazán tudományos és irodalmi munkásságát. Ekkor kezdődik a hazai orvoscépzésben oly jelentős oktatótevékenysége. Besztercebányán megnyitja orvosi magániskoláját, amely később 'Academia Molleriana' néven lett híres. Ismeretes, hogy a protestáns magyarok tanulmányai a Habsburg-országok egyetemlein nehézségekbe ütköztek, míg külföldön több mint húsz universitas várta ösztöndíjakkal a magyar hallgatókat. A külföldi akadémiákra menő tanulók többnyire jól felkészültek. Az orvosjelölt még itthon egyik vagy másik ismert, nagy tudású, jó elméleti felkészültségéről híres és egyben nagy praxisú orvos tanítványa lett. Ilyen esetekben vagy az orvosi ismeretekbe való bevezetésről volt szó, vagy pedig csaknem teljes elméleti és gyakorlati orvosi tanulmányokat végzett a jelölt. Utóbbi esetben a külföldi tanulmányok ideje lényegesen megrövidült. Az orvosi magániskolákban ilyen módon felkészült

hallgatók az egyetemre már mint „semimedicusok” iratkozhattak be. Ez a tanítási forma egyébként külföldön sem volt szokatlan. Hazánkban – főként a Felvidéken és Erdélyben – már a XVI. században találkoztunk orvosi magániskolákkal.

A XVIII. század legkitűnőbb ilyen intézménye kétségkívül az Academia Molleriana. Hogy Mollernek az orvosképzés szívügye volt, tanúsíthatja egy egyetemi orvosi kar felállítására 1727-ben készített tervezete. Moller tanítványai között sok, később híressé vált medicust találunk. A már említett Torkoson, Perliczyn kívül Kochlatsch Antal, Knogler Márton, Mossóczy-Institoris Mátyás, Madai Dávid Sámuel és a Trencsényből származó Haynóczy Pál a nevesebbek. Moller iskolájából ment egyetemre Hermann András (1693–1764), aki később protestáns létére Csáky érsek udvari orvosa lett. Róla írja Weszprémi, hogy Moller oktatása mellett „oly nagy orvosi tudásra tett szert ebben a bányavidéki városban, hogy épen csak az orvosi fokozat és cím megszerzése végett kellett külföldi akadémiára mennie”. Orvosi tanulmányaikat hallgatói, Mollernél nyert alapos kiképzés után, többnyire a hallei egyetemen folytatták. Az Academia iránt igen nagy érdeklődést tanúsít a kiváló magyar tudós, Bél Mátyás is, aki 1708–1714-ig a besztercebányai gimnázium tanára. Többek között tőle tudjuk, hogy Moller nemcsak oktatta tanítványait, hanem a rászorulókat külföldi útjukra pénzzel is ellátta. Amikor pedig az egyetemet elvégezték – itthon éppúgy, mint külföldön – álláshoz juttatta őket. Hazai szakirodalmunkban egyike a legkorábbi tankönyveknek az a munka, amelyet Moller saját tanítványai számára *’Succinta morbus curandi methodus suis auditoribus in domesticis scholis dictata’*⁴ címmel írt.

Mollert gyakorló orvosi és tudományos munkája oly nagy hírűvé teszi, hogy az egyébként igen mértéktartó Weszprémi István magyar Hippokratésznek nevezi.

Besztercebánya ez idő tájt a felvidéki szellemi élet központja, amelyben Moller és Bél Mátyás vezető szerepet töltenek be. E korszak felvidéki szellemi életére a pietizmus nyomta rá bélyegét. Az a pietizmus, amely részben a pestisjárványoknak mintegy visszahatásaként fejlődött ki, és amelynek az akkor virágzó európai protestáns pietizmus volt az alapja. Ez óhatatlanul átragadt az orvosokra is. Akik közülük nem voltak meggyőződéses pietisták, azok legalább úgy tettek, mert – mint arra már a bevezetésben céloztam – ez a vallásos köntös adta a protestáns befolyás alatt álló tudósoknak, így a bányavidéki városok orvosainak is a természettudományos gondolatok szabad kifejezésének lehetőségét. A pietizmus térhódítása a medicinában éppen ebben a háború sújtotta és járvány pusztította korszakban annál is érthetőbb, mert hiszen a pietizmus mint teológiai szemlélet és filozófiai irányzat nem kis részben a kudarcok reakciójaként jött létre. A tárgyalt kor medicinájának történetét vizsgálva rögtön feltűnik, hogy az „orvosi felvilágosodás” nagy triászának (Boerhaave, Stahl, Hoffmann) pozitív természettudományos felfogása és klinikai szemlélete nem mindig párosul ugyanilyen filozófiával.

Stahl animisztikus orvosi teóriája pietista befolyás alatt keletkezett. A halhatatlan lélek (amely az „anima” megjelölés mellett – számunkra megtévesztően – a „natura” elnevezést is viseli) minden élettani funkció alapja. Stahl animizmusa tulajdonképpen ismereteleméleti felfogás, amelynek a pietizmussal való összeforrottságát, illetve abból való eredését Stahlnek az anatómiát lebecsülő, az élettani kísérletet elutasító magatartása is bizonyítja. Stahl tanait hazánkban közvetlenül egy, szintén a Felvidékről származott, majd Pozsonyban letelepedett hallgatója, a Halléban 1714-ben doktorált Schwartz Theofil János tolmácsolta.

Hoffmann a Descartes dualizmusát idealista irányban visszahúzó irányzat híve. Ezek szerint az emberi test a lélek kiszolgálására hivatott gépezet. A természettudomány pedig elsősorban arra való, hogy Isten dicsőségét a természetben megmutassa. Ez a felfogás világos ideológiai jele annak, hogy a XVII. század végén, illetve a XVIII. század első évtizedeiben rendre elbuknak a nemzeti függetlenségért és társadalmi haladásért folytatott harcok. Hogy ez Magyarországon is így van, mutatja Hoffmann magyar tanítványának, Huszti Istvánnak könyve is (Halle, 1695). Husztinál, akárcsak Moller tanulmányaiban, a szaktudomány fejlődése, az ebben megnyilvánuló materialista tendenciák mellett ott van a csalódott ember sztoicizmusa. A kudarc, majd a kényszerű kompromisszumok nyomán lép fel a sztoicizmus és pietizmus sokféle formája és irányzata. Hogy ezekről a medicina szemlélete sem maradt mentes, az természetes. Az orvosok elhatárolják magukat a materializmustól és az ateizmusnak még az árnyékától is; ez az esetek nagyobb részében azonban csak póz. Az ilyen jellegű bevezető fejtegetések adják meg a felmentést az orvosi és természettudományi művek érdemi részében olvasható karteziánus vagy hobbesiánus tartalom számára, amely a védelmet nyújtó pietista bevezetés nélkül, a szerzőre óhatatlanul az eretnekség veszedelmes vádjá vetülne.

A felvidéki orvosok kapcsolata a protestáns német egyetemekkel, főként a pietizmus fellegrárával, Halléval, ahol ennek az irányzatnak legjelentősebb teológusa, August Hermann Francke (1663–1727) irányította nemcsak a teológusokat, de a többi szak tanárait és tanulóit is, sajátos jelleget adott az észak-magyarországi orvosok világnézetének. Francke hívei már a Rákóczi-szabadságharc kezdetén nagy buzgalommal és nem is eredménytelenül igyekeznek a felvidéki városok értelmiségét megnyerni. Halléban kiképzett, a pietizmust hirdető tanárok állnak a bányavárosok gimnáziumainak élén, és működnek azok tanári karában. Érthető, hogy ezek tanulói további teológiai-filozófiai tanulmányaikat Halléban folytatják. Hallét keresik fel azonban a medicusok is, közülük sokan – orvosi tanulmányaikat megelőzően vagy azt követően – teológiát tanulnak, hogy valóra válthassák Francke elképzelését a teológiaiilag is képzett orvosokról.

Moller művei közül a pietista szemlélet kiváltképpen a széles publikumnak írott, már említett pestiskönyvét hatja át. Így valamelyest érthető, ha erről a szörnyű betegségről itt azt olvassuk, hogy a pestis Isten büntetése. Ez azonban nem gátolja meg abban, hogy elő ne írja mindazokat a

megfelelő gyógyító teendőket, amelyeket a kor természettudományos ismeretei alapján megköveteltek.

Nagy terjedelmű művek írására Moller nem tud időt szakítani. Kisebb, de elmélyült elméleti tudásról és nagy gyakorlati tapasztalatról tanúskodó értekezéseinek száma viszont tekintélyes. A legtöbb dolgozata, összefoglaló tanulmánya és kazuisztikus közleménye az 'Annales Wratislavienses'-ben jelent meg, amely akkoriban Közép-Európa egyik legelterjedtebb orvostudományi folyóirata volt. Írásaiban leggyakrabban a járványos betegségekkel foglalkozik.

Járványorvosként is őt tartották a legkitűnőbbnek. Hogy Besztercebánya 1709-ben megmenekül a pestistől, abban igen nagy érdemei vannak az óvintézkedéseket irányító, a karantént megszervező Mollernek. Gazdag bányavárosaink ugyanis állandó pestisorvost fogadtak drága pénzen, ezenkívül még egyik-másik országos hírű orvostól is kértek járvány ügyben tanácsot. Így Körmöcbánya magisztrátusa az 1710. évi nagy pestis alkalmával Moller Károly Ottót kérte meg, hogy illő honorárium fejében mondjon véleményt. Moller terjedelmes válaszirátát és a város pestitsorvosához intézett részletes utasítását a körmöcbányai városi levéltár őrzi. Az itt olvasható eljárások és receptek semmiben sem különböznek a kor szokásos eljárásaitól. Az 1717-ben Besztercebányán grasszáló diftériajárvány kapcsán igen pontos és részletes leírást ad a diftériáról és a skarlátról 'De febre infantum maligna 1717 in Neosoli grassantia'⁵ című beszámolójában. Mikor a Túróc megyei Dubován ismeretlen járványos betegség dühög, Moller odautazik, hogy a betegség természetét tanulmányozza.

Állandó tudományos kapcsolatban áll a hallei egyetem orvosi karának professzoraival és Halle város neves orvosaival. Érdekes, hogy bizonyos divatos gyógyszereket is Halléből hozat, így pl. a Pulvis Solaris Hallensist, a szedatív hatású Oleum Dippelianit vagy a már említett Essentia Dulcist. E gyógyszerek hatását több közleményben ismertette. Érdeklődése a gyógyszerteran iránt az orvosi gyakorlaton messze túlno, hiszen egyben gyógyszerár-tulajdonos is. A besztercebányai városi tanács irataiból kitűnik, hogy „Moller Károly Ottó városi és megyei physicus” 1713. március 21-én megvásárolta Schnee András gyógyszerárát 3320 forintért, annak 1712-ben bekövetkezett halála után. Ez az igen magas ár arra enged következtetni, hogy a patika felszerelése szokatlanul jó volt. A jól felszerelt gyógyszerárának és laboratóriumnak – betegein kívül – főleg tanítványai látták hasznát. Madai Dávid Sámuelről feljegyzik, hogy Moller intézetében „jól begyakorolta magát a kémiai és metallurgiai műveletekbe”.

Gyógyszerárában és laboratóriumában, ahol irányítása alatt kitűnő szakemberek dolgoztak, kutatómunka is folyt. A hazai ásványvizek és gyógyvizek analízisével kapcsolatos munkáiról Bél Mátyás emlékezik meg 'Prodromus Hungariae antiquae et novae' című könyvében. Itt közli Moller balneológiai értekezését. Moller ösztönzésére fogott hozzá később Torkos a legjelentősebb magyar, elsősorban a felvidéki ásványvízforrások rendszeres elemzéséhez. A gyógyvizek és

fürdők kitűnő ismerője a balneológia gyakorlatát sem hanyagolta el. A tavaszi és őszi szezonban hat-nyolc hetet tölt az ország divatos fürdőiben, ahol ilyenkor összegyűlnek a rá váró betegek. Körútjai során gyakran látogat Budára és Pestre is.

Híre Bécsbe is eljut, két ízben hívják el Erzsébet császárné betegágyához. Nevét külföldön is jól ismerik. Több érdeklődő orvos is felkeresi otthonában. F. E. Brückmann braunschweigi orvos 1723-ban látogatta meg. Útinaplójában leírja Moller magánintézetét.

Besztercebánya több ízben választotta szenátorává és bírójává. A városi hivatal azonban nem kizárólag orvosi tevékenységének elismerése. A város szempontjából ti. legalább olyan nagy jelentőségű Mollernek a bányászat és kohászat terén végzett elméleti és gyakorlati munkássága. Igen sokat foglalkozik a bányaműveléssel és a kohászattal. Saját pénzéből nagy összegeket fordít kutatásokra. A bányászat, a kohászat és az ásványtan iránti érdeklődése orvosi előadásaiban is helyet kap, méghozzá munkaorvostani és szociálhigiéniai jelleggel. Szépen tükröződik ez egyik később nevéssé vált tanítványa, Kochlatsch Antal értekezésében. Kochlatsch 'De metallicorum morbis' (Halle, 1721) című, Mollernek ajánlott doktori disszertációjában részletesen tárgyal olyan bányorvosi kérdéseket és bányászbetegségeket, amelyek – mint azt Kochlatsch írja – mesterét, Mollert foglalkoztatták. Kochlatsch a témához Moller javaslatára kezdett hozzá, mesterét igen sokszor idézi. A Moller-féle laboratórium a bányahatóság részére rendszeresen végzett ásványanalíziseket. Ez azokból az elaborátumokból tűnik ki, amelyeket J. J. Ferber publikált 1780-ban.

Az Academia Molleriana sok kiváló tanítványa közül is kiemelkedik Moller Gottfried (1710–1780) városi orvos, aki apja bányorvostani munkáját nagy felkészültséggel és lelkesedéssel folytatta. Atyja több tanítványához hasonlóan ő is Halléban doktorál. 'De aerae fodinarum metallicorum noxio; von unterirdischen bösen Wetter'⁶ című disszertációjában kimerítően ír a szülővárosa fémbányaiban előforduló gázokról, azok különféle fajtáiról. Ez a bányászbetegségeket nagy alaposággal tárgyaló tanulmány már megjelenésekor érdeklődést keltett. A 'Wöchentliche Hallerische Anzeigen' (1730) bőven ismerteti, és mindvégig dicséri. Az értekezést a hallei orvoskari decanus meleghangú búcsúzó sorai rekesztik be, ahol igen nagy elismeréssel szólnak a disszertáns apjáról, Moller Károly Ottóról.

Élete utolsó éveire állandó betegsége vet árnyékot. Praxisát feladja, tollat már alig vesz kezébe, de a konzíliumot kérőknek mindig segítségére van. Hosszú betegség után, 1747. április 9-én halt meg.

---

¹ A Magyar Életrajzi Lexikon szerint január 10-én.

² "Moller Károly Ottó orvosdoktor és a magyarországi Besztercebánya gyakorló orvosa különös megfigyelései, melyeket az 'édes esszencia' alkalmazásával végzett kezelések során tapasztalt."

---

³ „Orvosi tanács a pestis gyógyításához”

⁴ „A betegségek gyógyítási módjának rövid összefoglalása, melyet magániskolai hallgatói számára írt.”

⁵ „A gyermekek rosszindulatú lázas betegségéről, mely 1717-ben Besztercebányán dühöngött.”

⁶ „A fémhányák ártalmas levegőjéről; a földalatti káros, rossz időjárásról.” (Halle, 1730).